

Əvvəli ötən sayımızda

Bütün dövrlərdə Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri həm iki ölkə üçün, həm də region üçün çox önəmli rol oynamışdır. Bu gün ölkələrimiz arasında strateji tərəfdaşlıq münasibətləri mövcuddur və bütün sahələrdə əlaqələrimiz uğurla inkişaf edir-bu səbəbdən bölgədə Türkiyə-Azərbaycan əməkdaşlığı, işbirliyi olmadan heç bir təşəbbüs, heç bir layihə həyata keçirilə bilməz. Türkiyə və Azərbaycan regional əməkdaşlıq prosesinin fəal və əsas söz sahibi olan iştirakçılardır. Hər iki dövlət özünün iqtisadi və enerji imkanlarından eləcə də, geosiyasi mövqeyindən ikitərəfli və regional əməkdaşlığın genişlənməsi istiqamətində səmərəli surətdə istifadə edir. Bu gün bölgənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının müəyyənləşdirilməsində aparıcı rol oynayan və iki ölkə arasındakı münasibətlərin çox vacib elementlərindən olan neft və qaz kəmərləri təkcə regionda deyil, eləcə də bütün dünyada dövlətlərimizin nüfuzunu əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Bu layihələr Azərbaycanın, Türkiyənin, eləcə də digər ölkələrin enerji təhlükəsizliyi üçün böyük təminat verir. Eyni zamanda, iki dövlət arasında genişlənən əməkdaşlıq və strateji tərəfdaşlıq regionda sabitliyin göstəricisinə çevrilmişdir. İkitərəfli əlaqələrin yüksək səviyyəyə qalxması Ümummilli liderin xarici siyasət kursunda Türkiyə ilə əlaqələrin inkişafına yönəlmiş ardıcıl və məqsədyönlü xətt dövlət başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən inkişaf etdirilərək strateji tərəfdaşlığın dərinləşməsinə nail olunmuşdur.

Azərbaycanın beynəlxalq aləmlə inteqrasiyasında, regional təhlükəsizliyin qorunmasında və ümumiyyətlə, ölkəmizin siyasi-iqtisadi və elmi-mədəni maraqlarının reallaşmasında Türkiyə ilə hərtərəfli əməkdaşlığın genişlənməsinə xüsusi əhəmiyyət verən Ulu öndər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olaraq Türkiyəyə üç rəsmi, iki qeyri-rəsmi, on beş işgüzar səfər etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyəyə 1994-cü il fevralın 8-dən 11-dək davam edən ilk rəsmi səfəri ikitərəfli əlaqələrin inkişafına yeni təkan verdi. 5-8 may 1997-ci il tarixində Prezident Heydər Əliyevin Türkiyəyə ikinci rəsmi səfəri zamanı imzalanmış səkkiz sənəd, xüsusilə strateji əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi haqqında müqavilə Türkiyə-Azərbaycan dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin yeni bir mərhələyə daxil olmasının təzahürü idi. 12-17 mart 2001-ci ildə isə Ulu öndər Türkiyəyə növbəti dəfə rəsmi səfər zamanı imzalanmış vergilər, maliyyə, Azərbaycan təbii qazının Türkiyəyə nəql edilməsinə dair saziş və digər sənədlər qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq siyasətinin davam etdirilməsinə şərait yaradılması baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1997-ci ildə Türkiyənin "Dövlət nişanı", 1999-cu ildə isə Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatına layiq görülməsi, dəfələrlə Türkiyənin müxtəlif media qurumları tərəfindən "İlin adamı" seçilməsi, bu ölkənin bir çox universitetinin Fəxri doktoru seçilməsi Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin inkişafındakı xidmətlərinin göstəricisidir.

Ümummilli liderin müəyyən etdiyi uzaqgörən neft strategiyası Avropanın enerji təchizatında hərəkət istiqamətini kökündən dəyişmişdir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan və TANAP xətlərinin istifadəyə verilməsi ilə Avropaya xam neft və mavi qaz ixracatı yaşıl qitənin cənub səmtindən daxil olmağa başladı. Adı çəkilən hər iki xəttin ötürücülük gücü Avropanın tələbatını tam ödəməsə də, Avrasiyadakı mövcud vəziyyət bu istiqamətin alternativsizliyini ortaya qoydu. Ulu Öndərin müəyyən etdiyi bu strategiyanın Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi Azərbaycanın enerji siyasətini şaxələndirmiş və yeni-yeni siyasi-iqtisadi avantajlar qazandırmışdır. Hazırda Avrasiya və Afrikada təchizatda sürətlə dərinləşən böhran hədlərinin qarşısının alınması Anadolü və Qafqaz bölgəsində sabitliyin qorunması və uzunmüddətli sülh təminatına bağlıdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan, TANAP, TAP, Petkim

Yaşar Əhmədov
Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin dosenti

Yeni enerji strategiyasının memarı...

kimi enerji və sənaye layihələri Türkiyənin təkcə iqtisadi inkişafında deyil, eyni zamanda, milli-dövlətçilik təhlükəsizliyinin qorunmasında da mühüm gücə çevrilmişdir. İkinci Dünya müharibəsində və bu dağıdıcı savaştan sonra böyük qalibiyyətlə ölkəni böhranlardan xilas edən müdrik türk diplomatiyası hazırda enerji və geosiyasi resursların gücü ilə öz şərtlərini bütün dünyaya dikte edir. Hazırda Türkiyə enerjinin bütün növlərinin inkişafı üçün mühüm strategiyalar həyata keçirir. Bunun ən böyük nəticəsi enerjinin çevrilməsindəki itkilərin qarşısının alınmasına nail olunur. Türkiyənin enerji və geosiyasi mərkəzə çevrilməsi təkcə ölkə daxilili üçün deyil, eyni zamanda, Avropanın, eləcə də Afrikanın şimal qisminin enerji, qida və xammal təhlükəsizliyi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Türkiyə elektrik enerjisi sahəsində istehsalı və itki risklərini azaltmaq üçün TANAP ilə qəbul etdiyi qaz ehtiyatlarından daha çox həcmdə Avropaya nəql edə biləcəkdir. Qeyd etməliyik ki, məhz TANAP-ın daşıyıcılıq gücü sayəsində neft və qaz tədarükçüsü olan ərəb ölkələri Türkiyəyə daha ucuz qiymətə karbohidrogen məhsullar satmaq üçün rəqabətdədirlər.

Sadaladığımız vəziyyət Zəngəzur dəhlizinin Avrasiya üçün nəfəslik olduğunu bir daha təkrar etməyə əsas verir. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan neft və qaz ölkəsi olmaqla bərabər həlledici tranzit imkanlara malik məkandır, o cümlədən elektrik enerjisi ixracatçısıdır. Sənayedə və məişətdə enerjiyə olan gündəlik tələbat artdıqca tranzit və çoxnövlü enerji resurslarına sahib tərəflərin imkanlarına ehtiyac da bir o qədər artır. Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi

sadi, o cümlədən enerji sahələrində əməkdaşlıq əlaqələri uğurla inkişaf edir. Hər iki tərəfdən investisiya qoyuluşunun ilbəl artması qarşılıqlı inamın ifadəsidir.

Hazırda qalib Azərbaycanın gündəliyində duran əsas məsələ işğaldan azad edilən ərazilərin bərpası və ora Böyük Qayıdışı yüksək səviyyədə təmin etməkdən ibarətdir. Söhbət 10 min kvadratkilometrədek ərazilərin bərpasından gedir. Bu çərçivədə bəhs olunan ərazilərin enerji potensialından səmərəli şəkildə istifadə edilməsi də qarşıya qoyulan mühüm hədəflər sırasında yer alır. Prezident İlham Əliyev işğaldan azad olunmuş əraziləri "yaşıl enerji" zonası elan etmişdir-müəyyənləşdirilən proqram çərçivəsində artıq bir neçə "yaşıl enerji" infrastrukturunu istifadəyə verilmiş və yeni layihənin icrası da intensiv şəkildə davam etdirilir. Dost

ölkə, etibarlı tərəfdaş və müttəfiq kimi qlobal əhəmiyyətli enerji-kommunikasiya layihələrinin həyata keçirilməsi strategiyasını uğurla davam etdirirlər. Bu siyasətin növbəti parlaq təzahürlərindən biri Türkiyənin İzmir şəhərində açılan "Star" zavodudur-bu zavod Avropa, Yaxın Şərq və Afrika bölgələrində ən böyük müəssisələrdən biridir. Dünya Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı dostluğu, birliyi örnək götürməkdədir-qarşılıqlı uzaqgörənliklə ortaq hədəflərə doğru həmrəyliklə hərəkət etdikdə regional və qlobal sabitliyə, əmin-amanlığa necə böyük töhfə verməyin mümkün olduğu bu mənzərə sayəsində çox aydın görünür. Bakı-Tbilisi-Qars, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, TANAP, "Star" neft emalı zavodu və buna bənzər böyük olduğu qədər də strateji əhəmiyyət daşıyan bu layihələr təkcə Azərbaycan-Türkiyə qardaşlığını inkişaf etdirmir, eyni zamanda, bütün Qafqazın, Orta Asiyanın və hətta Avropanın enerji təhlükəsizliyinə də böyük töhfə verir. Türkiyə-Azərbaycan dostluğunun və qardaşlığının ən önəmli tərəfi, həmçinin qarşılıqlı yatırımlar, dünya səviyyəli enerji və nəqliyyat sahələrində əməkdaşlıq Ulu öndərin, Türkiyənin və Azərbaycanın dövlət başçıları Ərdoğanın və İlham Əliyevin imzaladığı sənədlərlə iki ölkə arasında münasibətlər daha da möhkəmlənmişdir. Həm Türkiyə, həm Azərbaycan iqtisadi baxımdan sürətlə inkişaf edən ölkələrdir. "Star Rafineri"nin yaradılması üçün Azərbaycan milyardlarla dollar yatırım etmişdir. Bu, bizim xaricə qoyduğumuz ən böyük yatırımımızdır və bu, təbii ki. Eyni zamanda, digər önəmli layihələrin hər biri özlüyündə nəhəng bir layihədir və nəinki ölkələrimiz, xalqlarımız üçün, bölgə, dünya, Avrasiya üçün çox böyük önəm daşıyır.

Türkiyə və Azərbaycan birgə səylərlə güclü siyasi iradə nümayiş etdirərək Avrasiyanın enerji və nəqliyyat xəritəsini yenicən cızır. Türkiyə və Azərbaycanın liderliyi ilə həyata keçirilən hər bir layihə ölkələrimizin regional gücə çevrilmək qabiliyyətini qüvvətləndirməkdədir. Dünyanın ticarət müharibələri və böhranlarla sarsıldığı bir dövrdə bir-bir açılışı edilən bu layihələrin ölkələrimizi həm ayrılıqda öz qayələrinə, həm də ortaq hədəflərinə yaxınlaşdırır. Türkiyənin ən böyük enerji layihəsi olan STAR neft emalı zavodunun açılması Azərbaycan və Türkiyənin iqtisadi və enerji siyasəti baxımından çox önəmli hadisədir-Türkiyədə STAR neft emalı zavodunun inşası üçün Azərbaycanın qoyduğu birbaşa investisiya Türkiyənin tarixi boyu xaricdən aldığı ən böyük birbaşa investisiya baxımından xüsusi çəkiyə malikdir. "Star" zavodunun ümumi neft emalı gücü 10 milyon ton təşkil edəcək və müəssisənin əsas xammal tədarükçüsü kimi SOCAR çıxış edir. SOCAR-ın 6,3 milyard dollar kapitalla Türkiyənin İzmir şəhərinin Əliağa rayonunda, "Petkim" neft-kimya kompleksinin ərazisində inşa etdiyi bu zavodda artıq xam neft emalına başlanılmışdır. Zavod ildə 10 mln. ton xam neft emal gücünə malikdir. Müəssisə "Urals", "Azeri Light" və "Kerkük" kimi müxtəlif çeşidli neftlərin emalını həyata keçirə biləcək ən son texnologiya ilə dizayn edilmişdir. Müəssisə Türkiyənin neft məhsullarına olan tələbatının 25 faizindən çoxunu təmin edəcəkdir.

Azərbaycanla Türkiyə arasında iqtisadi sahədə əməkdaşlıq çoxvektorludur. Enerji sektorunda əməkdaşlıq iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin mühüm qolunu təşkil edir. Bu barədə Azərbaycan-Türkiyə Enerji Forumunda ətraflı bəhs olunmuşdur-Forum Azərbaycan ilə Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə birgə Hökumətlərarası Komissiya çərçivəsində, strateji enerji əməkdaşlığının daha da möhkəmləndirilməsi məqsədilə təşkil edilmişdir. Forum zirvədə olan Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin enerji sahəsində də müttəfiqlik səviyyəsinə yüksəlməsini dəstəkləyən platforma kimi qiymətləndirilir. İndiyədək Azərbaycan və Türkiyənin birgə söyləri sayəsində bir neçə nəql marşrutunun yaradılması iki ölkə arasında enerji sektorunda fəal əməkdaşlığın göstəricisidir.

Əvvəli Səh. 11

Ötən əsrin 90-cı illərinin sonlarında Xəzər və Qara dənizləri birləşdirən Bakı-Supsa neft kəmərinin istifadəyə verilməsi enerji resurslarının nəqli marşrutlarının şaxələndirilməsi baxımından çox mühüm əhəmiyyət daşıyan hadisə idi. Daha sonra Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri istifadəyə verildi və o Azərbaycan neftinin Avropa bazarlarına daşınması üçün əsas nəqli marşrutudur.

2022-ci il oktyabrın 6-da İstanbulda keçirilən Azərbaycan-Türkiyə II Enerji Forumunda karbohidrogen, bərpa olunan enerji, enerji səmərəliliyi, elektrik enerjisi bazarı və tənzimləmə məsələləri üzrə 4 işçi qrupunun keçirilmiş görüşlərinin nəticələri barədə müzakirələr aparılmış, həmçinin təbii qaz və elektrik enerjisinin tədarükü, eləcə də tranziti ilə bağlı tərəfdaşlıq əlaqələrinin gücləndirilməsi müzakirə edilmişdir. Forumun Azərbaycan-Türkiyə müttəfiqlik münasibətlərində enerji əməkdaşlığının gücləndirilməsinə və global çağırışlara uyğun inkişafına xidmət etdiyi bildirilmişdir. Azərbaycan-Türkiyə enerji birliyinin tarixi zərurət, regional və Avropa miqyasında təhlükəsiz, dayanıqlı enerji təchizatının qarantıdır-xüsusilə, enerji böhranı şəraitində TANAP və TAP təchizatda etibarlılıq rəməzinə çevrilmişdir. Azərbaycan və Türkiyə enerji təhlükəsizliyinin davamlı təminatında strateji maraq kəsb edən ölkələr olmuşlar-mürəkkəb geosiyasi və enerji böhranı reallıqlarında Azərbaycan və Türkiyənin gətirdikcə artan belə geostrategiya rolunu dövlət başçılarının bir-birinə sarsılmaz inam və güvənlə yürütdükləri siyasətin, onların təmsalında Azərbaycan və Türkiyənin birləşmiş gücünün təcəssümüdür. TANAP-ın Türkiyə üçün hazırkı və dəhlizin genişləndirilməsi ilə artacaq əhəmiyyətini hamı qəbul edur-Azərbaycandan elektrik enerjisi Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə həm Türkiyəyə ixrac ediləcək, həm də Avropaya ötürüləcəkdir-bununla, neft, təbii qazdan sonra elektrik enerjisi ilə də Azərbaycan və Türkiyə enerji təhlükəsizliyinin təminatında mövqelərini daha da möhkəmləndirmiş olacaqlar. Türkiyə hər mərhələsində dəstəyini güclü şəkildə göstərdiyi Vətən Müharibəsi ilə işğaldan azad edilən ərazilərdə "Yaşıl Enerji" Konsepsiyasının həyata keçirilməsində həm dövlət, həm də özəl sektor olaraq hər zaman Azərbaycanın yanında olmaqda davam edir-enerji sektorundakı iş birliyi daha da irəliyə gedərək hökumətlərarası anlaşmaya imza atılmışdır. Türkiyə bərpa olunan enerjinin inkişafına, enerji səmərəliliyinə, elektrik enerjisi bazarının liberallaşdırılması və tənzimləməyə dair zəngin təcrübəsini Azərbaycanla bölüşür və bu da ölkələrimizin enerji transformasiya prosesində birgə addımlarına dəstək verir.

2023-cü il sentyabrın 29-da Naxçıvanda Azərbaycan-Türkiyə III Enerji Forumu və "Naxçıvan - Yaşıl Enerji Zonası" Beynəlxalq Konfransı keçirilmişdir. Naxçıvanın bütün dövrlərdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin mərkəzində olmuşdur-Naxçıvanın enerji təhlükəsizliyini möhkəmləndirməyi və onu "yaşıl enerji" zonasına çevirməyi hədəfləyən yeni inkişaf mərhələsi Azərbaycan-Türkiyə enerji əməkdaşlığında yeni səhifədir. Bu günlərdə illik 500 milyon kubmetr qaz tədarük edəcək İğdır-Naxçıvan qaz kəmərinin təməlinin qoyulması, həmçinin Azərbaycanda və Türkiyədə bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal olunan elektrik enerjisinin ötürülməsi sahəsində əməkdaşlıq sənədinin imzalanması göstərdi ki, ölkələrimiz yeni strateji kursun birgə həyata keçirilməsində qərarlıdırlar və onların siyasi iradəsi bu prosesdə də həllədidir. Zəngəzur dəhlizinin açılması perspektivində Naxçıvanın enerji potensialında səmərəli istifadə və muxtar respublikanın yaşıl enerji zonasına çevrilməsi sahəsində nəzərdə tutulan layihələr mühüm əhəmiyyət daşıyır. Yaxın perspektivdə qarşısı qoyulan əsas hədəf Naxçıvanda alternativ və bərpa olunan enerji potensialından maksimum istifadə olunması, elektrik enerjisini Türkiyəyə ixrac edilməsi və Avropaya ötürülməsindən ibarətdir. İğdır-Naxçıvan qaz kəməri də məhz "Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına dair 2023-2027-ci illər üçün Dövlət Proqramı"da muxtar respublikanın enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı müəyyənləşdirilən əsas

tədbirlərdir.

Azərbaycan özünün müstəqil enerji siyasətini həyata keçirir və bu siyasət regionda təhlükəsizliyin möhkəmlənməsində strateji faktor kimi çıxış edir. Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri türk dünyasına qarşılıqlı dəstəyin nümunəsidir. Bu gün Azərbaycan özünün müstəqil enerji siyasətini həyata keçirir. Türkiyə enerji təhlükəsizliyi məsələlərinin həllində çox önəmli addımlar atır-Türkiyə bu gün dünyanın enerji siyasətinin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Azərbaycan bir çox

sizlik məsələsidir. Bu gün ölkələr çalışırlar ki, öz təbii resurslarını müxtəlif yollarla dünya bazarlarına çıxarsınlar. Ancaq təbii qaynaqlarla zəngin olmayan ölkələr isə çalışırlar ki, onlara resurslar müxtəlif yerlərdən gətirilsin. Azərbaycan bu istiqamətdə də önəmli addımlar atmışdır və həm nefti, həm qazı şaxələndirilmiş yollarla dünya bazarlarına çıxarır. Enerji təhlükəsizliyi məsələləri gələcəkdə də öz həllini tapmalıdır. Təbii qaynaqlarla zəngin olan ölkələr, tranzit ölkələr, istehlakçı ölkələr burada bir komanda kimi fəaliyyət gös-

Yeni enerji strategiyasının memarı...

önəmli enerji layihələrini Türkiyə ilə bərabər icra edir və bu enerji layihələri dünya üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Dünyanın neft tarixi Bakıdan başlayır-XIX əsrin ortalarında dünyada ilk dəfə olaraq Bakıda sənaye üsulu ilə ilk neft çıxarıldı, yüz il sonra ilk dəfə dənizdə neft Azərbaycan neftçiləri tərəfindən çıxarılmışdır. Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan ilk dəfə olaraq xarici neft şirkətlərini Xəzər dənizinə dəvət etmiş, "Əsrin kontraktı" imzalanmış, "Azəri-Çıraq-Günəşli" neft yataqları işə düşmüşdür. Bu yataqlar dünya miqyasında ən böyük neft qaynaqlarından biridir və beləliklə, ölkəmizin sürətli və uğurlu inkişafı başlamışdır.

Azərbaycan açıq dənizlə dünya bazarlarına çıxışı olmayan ölkələrdən biridir-buna görə mütləq boru xətləri çəkilməli idi. Bu gün bizim xam nefti dünya bazarlarına çıxarmaq üçün üç boru xəttimiz var - ikisi bizim neftimizi Qara dənizə, biri isə Aralıq dənizinə - Ceyhan limanına gətirir. Tarixdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan Xəzər dənizini Aralıq dənizi ilə bağladı və bu gün Azərbaycan nefti həm Türkiyəyə, Türkiyə ərazisindən isə dünya bazarlarına ixrac edilir. 2007-ci ildən sonra isə Azərbaycan tarixdə ilk dəfə olaraq təbii qazı ixrac etməyə başlamışdır. Bakını Əzrurumla birləşdirən boru xətti çəkildi və beləliklə, biz Türkiyəyə təbii qazın ixracına başladığımız enerji təhlükəsizliyi hər bir ölkənin milli təhlükə-

tərməlidir, heç bir əsassız rəqabətə yol verilməməlidir, sağlam rəqabət aparılmalıdır. Neft-qaz hasil edən və ixrac edən ölkələr arasında daha çox anlaşma olmalıdır. Bu gün dünya enerji və enerji təhlükəsizliyi məsələlərini müzakirə edəndə Türkiyəni və Azərbaycanı nəzərə almamaq mümkün deyildir. Çünki həm təbii ehtiyatlar, böyük coğrafiya, şaxələndirilmiş neqliyyat infrastrukturuna artıq bizdə var. Biz bunu yaratmışıq və biz öz işimizi bütün ölkələrlə bərabərhuquqlu, qarşılıqlı mənfəət və maraqlar əsasında qururuq. Xəzər dənizinin sahil ölkələrinin tükənməz ehtiyatlarını nəzərə alaraq mühakimə yürüdə bilirik ki, Azərbaycan və Türkiyə onilliklər boyu karbohidrogen ehtiyatlarını tranzit neqliyyat açarını özündə saxlayacaq. Bu amil hər iki ölkənin birlikdə elektrik enerjisi ixracatçısına çevrilməsi üçün böyük perspektivlər yaradır.

Ümummilli liderin regionun inkişafı ilə bağlı tövsiyələrinin tərkib hissəsinə kimi Vətən müharibəsinin başa çatmasından az sonra Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə irəli sürülən və region dövlətləri arasında sıx əlaqələri və inteqrasiyanı nəzərdə tutan "3+3" formatı təkə yerli ekspertlərin deyil, beynəlxalq ictimaiyyətin də diqqətini cəlb etmişdir. Söhbət Cənubi Qafqazda 6 ölkənin iştirakını nəzərdə tutan yeni əməkdaşlıq formatından gedir-həmin əməkdaşlıq formatının bir tərəfi Türkiyə, Rusiya və İran, digər tərəfi isə Azer-

baycan, Gürcüstan və Ermənistandır. Gürcüstan istisna olmaqla bölgənin digər ölkələri də təşəbbüsə razılıq vermişdilər. Rəsmi Tbilisinin formatda iştirakdan imtinasına səbəb isə Rusiya ilə münasibətlərdə yaranmış soyuqluqdur. Azərbaycan-İran münasibətlərində yaranan soyuqluq da 3+3 formatında əməkdaşlığın baş tutmasına imkan verməmişdir. Prezident İlham Əliyev regional məsələlərin region ölkələrinin iştirakı ilə həll edilməsinin vacibliyini bildirərək, bu xüsusda 3+3 əməkdaşlıq formatının da təşəbbüsünün məhz Azərbaycan olduğunu qeyd etdi və tezliklə bu formatda görüşlərin keçiriləcəyini müsbət bir addım kimi qiymətləndirdi. Formatda əməkdaşlığın inkişafına daha bir maneə Ermənistanın mövqeyidir-düzdür, İrəvan formatı qarşı çıxmır. Hətta 2021-ci il dekabrın 10-da bu formatda Moskvada keçirilən görüşdə də xarici işlər nazirinin müavini səviyyəsində təmsil olunmuşdur. Lakin Ermənistanla Azərbaycan arasında bir sıra problemlərin hələ də həllini tapmaması, o cümlədən iki ölkənin sərhədlərinin delimitasiya və demarkasiya olunmaması, sülh müqaviləsinin imzalanmaması, İrəvanın regional kommunikasiyaların açılmasına imkan verməməsi iki ölkənin əməkdaşlıq imkanlarına mənfi təsir göstərir. Azərbaycan 2023-cü il sentyabrın 19-20-də keçirdiyi anti-terror tədbirləri nəticəsində Qarabağ iqtisadi rayonunda suverenliyini tam bərpa etdi. Ermənistan rəhbərliyi də Azərbaycanın bu ərazilər üzərindəki suverenliyini tanıdığına hələ may ayında ən yüksək səviyyədə bəyan etmişdir. Ermənistan baş naziri həmin mövqeyini Avropa Siyasi Birliyinin oktyabrın 5-də İspaniyanın Qranada şəhərində keçirilən III Zirvə görüşündə bir daha vurğulamışdır. Beləliklə, Azərbaycanla Ermənistan arasında sülh müqaviləsinin imzalanması, bundan sonra geniş əməkdaşlıq platformasının yaranması üçün imkanlar yaranır. Zənnimizcə, İrəvan yaranmış bu şans əyərələndirməli, açılan fürsət pəncərəsini bağlamamalıdır. Burada diqqət yetirilməli məqamlardan biri də Qərbin Ermənistanı bu platformada iştirakdan yayındıra biləcəyi ehtimalıdır. Sırr deyil ki, son vaxtlar Ermənistan-Rusiya münasibətlərində soyuqluq yaşanır. Buna paralel olaraq, İrəvanın Qərb ölkələri ilə onsuz da yaxşı olan münasibətlərinin daha da istiləşməsi müşahidə olunur. Ehtimal etmək olar ki, Qərb Rusiya-Ermənistan münasibətlərindəki çatlıqları dərinləşdirmək üçün onu 3+3 formatında iştirakdan yayındıracaq. Amma İrəvanda onu da bilməlidirlər ki, bu, onların düşdükləri dalanda hələ uzun müddət qalacaqları deməkdir. Ermənistanın Zəngəzur dəhlizinin açılmasına yersiz müqavimət göstərməsi artıq yolun İrəvandan keçəcəyi ideyasını gündəmə gətirmişdir. 3+3 formatı təkə siyasi və təhlükəsizlik deyil, həm də iqtisadi baxımdan böyük potensial vəd edir. Hesablamalara görə 3+3 formatına daxil olan ölkələrin ümumi iqtisadiyyatı 3 trilyon dollara yaxındır ki, bu da ABŞ, Çin, Yaponiya və Almaniyanın sonra dünyanın beşinci ən böyük iqtisadiyyatı deməkdir. Bu format 331 milyon nəfər əhəli ilə dünyada üçüncü, ərazisinə görə isə birincidir. Bu platforma siyasi-diplomatik və təhlükəsizlik baxımından əhəmiyyətli olmaqla yanaşı, mühüm iqtisadi-ticarətə önəm də malikdir. Bölgəmizdə yaranmış yeni reallıqlar fonunda 3+3 formatında əməkdaşlıq mexanizmi real və perspektivlidir. İndiyədək Benilüks və Skandinaviya, bir sıra Latin Amerikasına və Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin regional platformalar çərçivəsində əməkdaşlıq nümunələri yaratması reallıqdır. Bu mənada 3+3 formatı da real siyasi-iqtisadi platformaya çevrilə bilər. Təbii ki, əsas məsələ tərəflərin siyasi iradə nümayiş etdirməsidir. Dahi o insandır ki, bütün yaradıcılığını, fəaliyyətini Vətəninin tərəqqisinə, xalqının rifah halının yüksəldilməsinə həsr etmiş olsun və onun irsi, ideyalarını davam etdirilərkə gələcək nəsillər üçün uzunmüddətli proqramla çevrilsin-xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev məhz dahi şəxsiyyət idi. Ulu öndər təkə siyasət əlamində deyil, həyatın bütün sahələrində-quruculuq işlərində, təhsil, elmin, səhiyyənin, mədəniyyətin, incəsənətin və digər sahələrin inkişafında dahilik qazanmışdır. Onun miras qoyduğu "Yeni enerji strategiyası" proqramı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilir.